

סולם – סמל יעקב

וַיַּחֲלֹם וְהִנֵּה סֹלֶם מַצֵּב אֶרְצָה וְרֵאשׁוֹ מַגִּיעַ הַשָּׁמַיְמָה וְהִנֵּה מַלְאָכֵי אֱלֹהִים עֹלִים וְיֹרְדִים בּוֹ: (בראשית כח יב).¹

ויקרא רבה פרשה כט ב

"ויחלום והנה סולם מוצב ארצה ... והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו" - ר' ברכיה ור' חלבו בשם ר' שמעון בן מנסיא משום ר' מאיר: הראהו שרה של בבל עולה ויורד, ושל מדי עולה ויורד, ושל יוון עולה ויורד, ושל אדום עולה ויורד. אמר לפניו: ריבון העולמים כשם שיש לאלו ירידה כך יש לי ירידה? אמר לו הקב"ה: "אל תחת" - עלה, שאתה עולה ואין אתה יורד. ואעפ"כ נתיירא ולא עלה. ... ר' מאיר היה דורש: "בכל זאת חטאו עוד ולא האמינו בנפלאותיו" (תהלים עח לב) - מדבר ביעקב שלא האמין ולא עלה. אמר לו הקב"ה: יעקב, אילו האמנתה ועלייתך שוב לא היית יורד. עכשיו שלא האמנתה ולא עלייתך, הרי בניך נאחזים באומות ומסתבכים במלכויות. ממלכות למלכות, מבבל למדי ליוון ומיוון לאדום. אמר לפניו: ריבון העולמים, לעולם? אמר לו הקב"ה: "אל תירא עבדי יעקב ואל תחת ישראל כי הנני מושיעך מרחוק ... ושב יעקב ושאנן ואין מחריד" (ירמיה ל ט).²

בראשית רבה פרשה סח יב

ר' חייא רבא ור' ינאי. אחד אמר "עולים ויורדים" בסולם, ואחד אמר: "עולים ויורדים" ביעקב. מאן דאמר עולים ויורדים בסולם - ניחא. מאן דאמר עולים ויורדים ביעקב - מעלים בו מורידים בו. אופזים בו, קופזים בו סונטים בו.³ שנאמר: "ישראל אשר בך אתפאר" (ישעיה מט ג) - אתה הוא שאיקונין שלך חקוקה למעלן; עולים למעלה ורואים איקונין שלו, יורדים למטה ורואים אותו ישן. משל למלך שהיה יושב ודן בפּוֹרְךָ.⁴ עולים לְפָסִיקְךָ (אולם המשפט) ומוצאים אותו ישן, יורדים לְפָרְךָ ומוצאים אותו יושב ודן.⁵

בראשית רבה פרשה סט סימן ג

"והנה ה' נצב עליו" - ר' חייא רבה ור' ינאי. אחד אמר: "עליו" - על סולם. ואחד אמר: "עליו" - על יעקב. מי שאומר: "עליו - על הסולם" - ניחא.⁶ אלא למי שאומר: "עליו - על יעקב" - מתקיים עליו.⁷ אמר ר' יוחנן: הרשעים מתקיימים על אלוהיהם: "ופרעה חולם והנה עומד על היאור" (בראשית מא),⁸ אבל הצדיקים אלוהיהם מתקיים עליהם, שנאמר: "והנה ה' נצב עליו".⁹

¹ הרעיון של סולם כחילוף אותיות של סמל, מקורו בבראשית רבה בפרשתנו (סח יג): "הוא סלם הוא סמל, אותיות של זה כאותיות של זה". ננסה להבין את הסמל שבסולם.

² ראה מדרש זה גם בתנחומא בתחילת פרשתנו, בפסיקתא דרב כהנא כג ועוד. מכיוון אחד, מדרש זה מזכיר את המדרשים על ברית בין הבתרים שבנקבות "במה אדע כי אירשנה" שאמר אברהם, ניתנה לו הבחירה בין גיהינום ומלכויות ו"אברהם ברר לו המלכויות" (בראשית רבה מד כא) או "הקב"ה ברר לו המלכויות" (שמות רבה נא, פסיקתא דרב כהנא ה). חוסר אמונה של האבות הוא שגרם לכל הגלויות! מכיוון אחר, מזכיר מדרש זה את ההחמצה של עם ישראל ברגע ההתעלות של מתן תורה: "בשעה שאמר הקב"ה לישראל: מי יתן והיה לבבם זה להם, היה להם לומר: תן אתה" (עבודה זרה דף ה ע"א). או אפילו את חטא העגל: "ר' מאיר אומר: אפילו בשעה שהיו אומרים כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע היו אומרים בפייהם אחד ובלבם אחד" (במדבר רבה ז ד) - אותו רבי מאיר שדורש גם כאן. רגע האפשרות להתעלות הוחמץ ועל כך הרחבנו בדברינו [השעה שהוחמצה?](#) בפרשת כי תבא. האם באמת פחד יעקב לעלות על הסולם או שלא היה יכול וידע שאין זה מעשי? שהחיים שלנו כבני אנוש הם ברגלי הסולם, מורכבים מעליות וירידות. אפילו המלאכים עולים ויורדים.

³ כולם לשונות של בוז והקנטה. המלאכים מקניטים את יעקב שהוא ישן בזמן שה' מתגלה עליו.

⁴ חצר המלכות.

⁵ המלאכים הם שמתנגדים לתת לאדם את התורה (שבת פח) והם שמתנגדים בכלל לבריאת האדם (בראשית רבה ח ו), וכאן הם "עולים ויורדים" ביעקב ומקניטים אותו: איך ייתכן שמי שדמותו חקוקה למעלה בכסא הכבוד ("האבות הן הן המרכבה" בראשית רבה מז ו) יכול להמשיך לישון (ולעשות שאר מעשה בני אנוש) על הארץ? (במשל הפוך על מלך שישן באולם כס המשפט ובה בעת גם דן במקום הפחות, בחצר בית המלוכה). אך דא עקא, שמהקנטה זו מתחילה להצטייר תשובה לשאלה מדוע יעקב לא עלה. אולי באמת הוא צריך לישון? הוא הרי בן אדם ולא מלאך. אגב, שים לב שבמשל יעקב הוא המלך.

⁶ יש לו הסבר נוח ופשוט: ניצב כפשוטו - עומד. המלאכים עולים ויורדים על הסולם וה' עומד מעליהם, על ראש הסולם.

⁷ לפני שנסחפים לפירושים מרחיקי לכת כגון שהקב"ה "מתקיים על הצדיקים" וכפי שאכן מובא להלן בדרשתו של ר' יוחנן, כדאי לזכור ש"מתקיים" כפשוטו הוא מגן ושומר. כך גם במקומות רבים אחרים במדרש.

⁸ היינו הם מכפיפים את האלוהים שלהם תחת מלכותם הארצית, עושים מעצמם אלוהות, ובכך מצדיקים את שלטונם המוחלט. הוא פרעה שאמר: "לי יֵאָרִי וְאֵינִי עֹשֵׂיתִנִי" (יחזקאל כט ג).

⁹ אצל אברהם כתוב "התהלך לפני" (ראה בראשית רבה ל י: "בוא והאיר לפני") ואילו אצל יעקב יש עליית מדרגה: "ה' ניצב עליו". ובאותו הסימן בבראשית רבה משל הכיסא: "תרונוס (תרוכוסא, כסא) של שלוש רגליים הראה לו ... אמר לו: אתה הוא רגל שלישית" (אותו כסא של שלוש רגליים שמשא מזכיר לקב"ה בחטא העגל, ראה ברכות לב ע"א). ובמסכת חולין צא ע"ב: "והנה ה' נצב עליו - אמר ר' שמעון בן לקיש: אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומר - כאדם שמיניף על בנו" (מנופף מעליו לגרש את הזבובים, ראה בראשית רבה סט ג שהמלאכים נקראו זבובים, ראה דברינו [אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומר](#)). ושוב בבראשית רבה בפרשתנו

שיר השירים רבה פרשה ה א - "באתי לגני"

"באתי לגני אחותי כלה" - אמר ר' מנחם חתניה דר' אלעזר בר אבונה בשם ר' שמעון בר' יוסנה: "באתי לגני" אין כתיב כאן, אלא "לגני" - לגנוני, למקום שהיה עיקרי מתחילה. ועיקר שכינה לא בתחתונים הייתה? זהו שכתוב: "וישמעו את קול ה' אלהים מתהלך בגן" (בראשית ג ה). אמר ר' אבא: "מהלך" אין כתיב כאן, אלא "מתהלך" - מקפץ וסליק מקפץ וסליק.¹⁰ חטא אדם הראשון ונסתלקה השכינה לרקיע הראשון. חטא קין נסתלקה לרקיע השני. חטא אנוש נסתלקה לרקיע השלישי. חטא דור המבול נסתלקה לרקיע הרביעי. חטא דור המגדל נסתלקה לרקיע החמישי. חטא אנשי סדום נסתלקה לרקיע השישי. חטאו המצריים בימי אברהם נסתלקה לרקיע השביעי. כנגדן עמדו שבעה צדיקים והורידו לארץ. זכה אברהם הורידה משביעי לשישי. עמד יצחק והורידה משישי לחמישי. עמד יעקב והורידה מחמישי לרביעי. עמד לוי והורידה מרביעי לשלישי. עמד קהת והורידה משלישי לשני. עמד עמרם והורידה משני לאחד שהוא ראשון. עמד משה והורידה לארץ.¹¹

ספרי במדבר פרשת קרח פיסקא קיט

ר' אלעזר הקפר אומר: מנין אתה אומר שהראה הקב"ה ליעקב אבינו בית המקדש בנוי וקרבות מוקרבים וכהנים משרתים ושכינה מסתלקת? שנאמר: "ויחלוס והנה סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו" (בראשית כח יב) - אין חלוס אלא שיש לו פתרון.¹² "ויחלוס והנה סולם מוצב ארצה" - זה בית המקדש, "וראשו מגיע השמימה" - אלו הקרבות קריבים שריחם עולה לשמים, "והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו" - אלו כוהנים המשרתים שעולים ויורדים בכבש, "והנה ה' נצב עליו" - "ראיתי את ה' נצב על המזבח" (עמוס ט א).¹³

עליות וירידות בספר בראשית ושמות

אברהם: וירד אברם מצרימה - ויעל אברם ממצרים.¹⁴

יהודה: וירד יהודה מאת אחיו - מטרף בני עלית.

יוסף ואחיו, יוסף ובנימין: ויוסף הורד מצרימה .. וירדו אחיו ... ירדו בתחילה ... והנער יעל עם אחיו.

ה' ליעקב: אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה (בראשית מו ד).¹⁵

הקב"ה לעם ישראל: וְאֶרְדָּ לְהַצִּילוֹ מִיַּד מִצְרַיִם וְלְהַעֲלֹתוֹ מִן הָאֶרֶץ הַהִוא (שמות ג ח)

סט ב: "רבי חמא בר חנינא פתח: ברזל ברזול יחד ואיש יחד פני רעהו (משלי כז) - אמר רבי חמא בן חנינא: אין סכין מתחדדת אלא בירך של חבירתה, כך אין תלמיד חכם מתחדד אלא בחבירו ... ואיש יחד פני רעהו - איש זה יעקב, כיון שעמד אבינו יעקב. איש יחד פני רעהו - שנתייחדה עליו השכינה: והנה ה' נצב עליו". כללו של דבר, האבות אמנם חקוקים במרכבה ואיקונין שלהם טבוע בכיסא הכבוד, אבל הם אלה שהורידו את השכינה לארץ - ראה המדרש הסמוך - הם הסולם שאמנם ראשו מגיע השמימה, אבל רגליו נצבות בארץ. אין הם יכולים ואין הם רוצים לעלות ולהפוך למלאכי השרת. מקומם ותפקידם כאן בארץ - לקדש שם שמים ולקיים את אלוהיהם. ואליהו שכעס על עם ישראל ואמר: "את בריתך עברו" אכן נלקח למעלה (פסיקתא רבתי יא, שיר השירים רבה א א "אל תראוני שאני שחרורת").

¹⁰ מקפץ ועולה (סליק) - עולים ויורדים?

¹¹ ראה מקבילות לדרשה זו במדרש במדבר רבה יג פרשת הנשיאים ("גני זה אוהל מועד"), פסיקתא רבתי ה, תנחומא נשא כד (ויהי ביום כלות משה להקים את המשכן) ועוד. משה הוא זה שהוריד את השכינה חזרה לארץ. עלייה להר סיני לצורך הורדת התורה לארץ. ויעקב הוא שהוריד את השכינה לאמצע הדרך, לשלב הרביעי שהוא האמצע בין העולים ליורדים. האם בכך תמו כל העליות והירידות? לא דווקא. מצינו פעמים רבות שהשכינה ירדה (שרתה) כמו במעשה המשכן, שהשכינה נסתלקה כשחטאו ישראל, מצאנו גם שכינה חוזרת ומחזרת ועוד. ראה "עשר ירדות ירדה שכינה" באבות דרבי נתן נוסח א פרק לד, וכנגדן "עשר מעלות נסתלקה שכינה ממקום למקום" שם. נראה שחזיון הסולם הוא הסמל לעליות ומורדות השכינה לאורך הדורות. לעומת כל אלה, ראה מסכת סוכה דף ה עמוד א: "רבי יוסי אומר: מעולם לא ירדה שכינה למטה, ולא עלו משה ואליהו למרום, שנאמר השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם".

¹² שהעיקר הוא פתרון החלום, לא החלום עצמו. וכמאמר ר' יוחנן בבראשית רבה מקץ פט ח: "הכל הולך אחר הפתרון". ראה דברינו [איש כפתרון חלומי](#) בפרשת וישב. ובמילים אחרות: אין חלום ללא פתרון, לכל חלום יש בהכרח איזו משמעות, היינו פתרון.

¹³ דרשה דומה נמצאת בבראשית רבה סח יב בשם ר' יוסי בר חלפתא מן קפדוקיא. יעקב רואה את בית המקדש בבניינו ובעבודתו, אבל גם רואה את ה' נצב עליו ואומר: "הך הכפתור וירעשו הספים ויבצעם בראש קלם וְאֶחְרִיתֶם בְּחָרֵב אֶהְרֵג לְאִינוֹס לָהֶם נֹס וְלֹא יִמְלֹט לָהֶם פְּלִיט". זה אותו ה' ששני פרקים קודם, פרק ז פסוק ז, רואה אותו עמוס: "נִצַּב עַל-חֹמַת אֲנָךְ וּבִדְוֹ אֲנָךְ". ובשניהם זו נבואה להרס המקדש. ראה הפסוקים שם בפרק ז. ובחזרה לפסוק בעמוס פרק ט, ראה דרשת ויקרא רבה פרשת בהר פרשה לג סימן ג: "ראיתי את ה' נצב על המזבח - עומד על הדור לזבחן ... הך הכפתור וירעשו הספים הך הכפתור זה יאשיהו וירעשו הספים אלו סנקלטיין שלו". ובסימן ב באותו מדרש גם נבואה קשה על האנך: "כבעל חוב שעומד ושטריו בידו". אם את כל אלה ראה יעקב, אין פלא שלא עלה ופחד. לא רק מה' הנצב שם למעלה בראש הסולם, אלא מעצם תנועת המלאכים מעלה ומטה.

¹⁴ ראה דברינו [ירידת אברהם למצרים](#) בפרשת לך לך.

¹⁵ ראה דברינו [אל תירא מרדה מצרימה](#) בפרשת ויגש.

מתן תורה: וירד ה' על הר סיני אל ראש ההר ויקרא ה' למשה אל ראש ההר ויעל משה (שמות יט כ).¹⁶

תנחומא (בובר) פרשת שמיני סימן ג

יעקב בכורו של הקב"ה, שנאמר: "בני בכורי ישראל" (שמות ד כב), כמה שמח, וראה סולם, ומלאכי אלהים עולים ויורדים ומביטים בו, והקב"ה עומד למעלה ממנו, שנאמר: "והנה ה' נצב עליו וגוי" - והלך אצל לבן וברח מפני עשו, ונעשה עבד ללבן עשרים שנה.¹⁷

שבת שלום ושלוה

מחלקי המים

עלה יעקב, עלה לראש הסולם	אני כאן למטה, ריבונו של עולם
השקף מלמעלה על כל העולם	אינני מלאך, אני בן אדם
אל תחת יעקב,	רגל שלישיית של הכסא
אל תירא מהמלאכים	הלוואי ואזכה
אתה הרי נבראת	אני במנוסה מבקש מחסה
בצלם אלהים	מאב פגוע ואח שונא
אחוז שלב אחר שלב	אולי בצל כנפיך אחסה.
בקורות הסולם	די לי בכך ריבונו של עולם
נקוט דור אחר דור	שאתה הוא הניצב על ראש הסולם
בקורות העולם	אני עם מלאכים עוד אתגושש
אני שם למעלה מצפה לך	מנגיעתם בכף ירכי עד אתאושש
כאן למעלה האיקונין שלך	בגד ללבוש ולחם לאכול
על כיסא הכבוד	קורת גג ומשפחה אוהבת
בידי חקוקה	רק אלה כעת אבקש,
בהוד מלכות ישראל	החייני לעת הזאת אלוהי הרוחות
בזרועי חתומה	ומראש הסולם, רק אתה שם
הסולם הוא סמל, יעקב	ראה סבל כל הדורות
סמל לכוחך, לעוז רוחך	הבט צער עול מלכויות
הלוא ישראל יהא שְׁמֶךְ	פדה בניי שחפצים לחיות
אם רק תרצה, יעקב	השב תשיבם אל הארץ הזאת
אם רק תרצה, עלה תעלה	ולא עוד מנוסה, לא עוד גלויות

¹⁶ ואח"כ באה הירידה הגדולה: "לָךְ יָרַד כִּי שָׁחַת עִמָּךְ אֲשֶׁר הֶעֱלִיתָ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם" (שמות לב ז). ומדרש תנחומא עליו: "אל הקב"ה: לך רד, ירידה היא לך". והמדרשים מוסיפים עוד הרבה עליות וירידות בקורות העתים של עם ישראל שרמוזים בסולם יעקב: מתן תורה, חנוכה מישאל ועזריה, עבודת בית המקדש וכמובן כל הגלויות. ראה בראשית רבה סח. ראה דברינו [עולים ויורדים](#) בפרשה זו.

¹⁷ המדרש ממשיך למנות עליות וירידות נוספות בחיי יעקב, ראה שם. מדרש זה נמצא בפרשת שמיני והוא דן בנפילה הגדולה של אהרון ואלישבע אישתו ביום חנוכת המשכן, במות בניהם נדב ואביהו. הוא מביא אנלוגיה מיעקב. אחרי החלום באה הנפילה של חזרה למציאות החיים האפורה והקשה ולסדרו של עולם: עולים ויורדים. ולכן יש גם צורך בנדר ובתפילה למחרת החיזיון הגדול ואחרי כל ההבטחות: "אם יהיה אלהים עמדי ושמרני בדרך הזה אשר אנכי הולך ונתן לי לחם לאכול ובגד ללבוש..." ועל נדר זה של יעקב כבר הרחבנו בדברינו [ועל הפרנסה לא השיבו](#) וכן [אין הבטחה לצדיק בעולם הזה](#) בפרשה זו.